

УДК 316.613.434

В. О. Головня

СУТЬ ЖОРСТОКОСТІ І ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

© Головня В. О., 2015
<http://orcid.org/0000-0003-0859-8388>

На основі теоретичного аналізу наукової літератури у статті проаналізовано визначення змісту понять «жорстокість», «агресія», «насилля» та «жорстока поведінка» з позиції різних наукових галузей. Автором доводиться актуальність та важливість дослідження феномену жорстокості як соціально-педагогічної проблеми. Виявлено відмінності у суті понять «жорстокість», «агресія», «насилля».

На основі аналізу, порівняння та узагальнення теоретико-практичного досвіду трактування вищезазначених понять, у статті визначено соціально-педагогічний аспект жорстокості та з'ясовано особливості жорстокої поведінки особистості як соціально-педагогічної категорії.

Ключові слова: жорстокість, агресія, насильство, жорстока поведінка.

Головня В. А. Суть жестокости и жестокого поведения как социально-педагогических категорий.

На основе теоретического анализа научной литературы в статье проанализировано определения содержания понятий "жестокость", "агрессия", "насилие" и "жестокое поведение" с позиции разных научных отраслей. Автором доказывается актуальность и важность исследования феномена жестокости как социально-педагогической проблемы. Выявлены отличия в сути понятий "жестокость", "агрессия", "насилие".

На основе анализа, сравнения и обобщения теоретико-практического опыта трактовки вышеуказанных понятий, определен социально-педагогический аспект жестокости и выяснены особенности жестокого поведения личности как социально-педагогической категории.

Ключевые слова: жестокость, агрессия, насилие, жестокое поведение.

Golovnya V. A. Essence of cruelty and cruel behavior as socially-pedagogical categories.

Based on theoretical analysis of scientific literature in the article determinations of maintenance of concepts are analyzed "cruelty", "aggression", "violence" and "cruel behavior" from position of different scientific industries. An author is prove actuality and importance of research of the phenomenon of cruelty, as a socially-pedagogical problem. Identified differences in substance to the concepts of "cruel", "aggression", "violence".

Based on the analysis, comparison and synthesis of theoretical and practical

experience in interpretation of these concepts is defined socio-pedagogical aspect of cruelty and clarified especially cruel behavior as social and educational categories.

In a review socio-pedagogical aspects of a phenomenon of cruelty and cruel behavior are considered. The main determination to the concept "cruelty" and "cruel behavior". Theoretical approaches to understanding of cruelty and cruel behavior in foreign and domestic literature are considered.

Many researchers part concepts of aggression as specific form of behavior and aggression as mental property of the personality. Aggression is treated as the process having specific function and the organization, aggression is considered as some structure which is a component of more difficult structure of mental properties of the person.

In the article the aggression is defined as a personal characteristic, mental phenomenon is all live, as well as violence as a social phenomenon is the precondition of violence as a social phenomenon, inherent only person that depends on her and turns out as negative actions towards other sentient beings, who are hurting. The brutality is clearly traceable negativity phenomenon that can have different forms of manifestation in society.

Also defined socio-pedagogical aspect of the stiffness that is been neglecting the interests of the individual, which can manifest itself in different kinds and forms, but the result is always causing serious damage to the health, development and socialization of personality, sometimes it is the threat of her life or even death.

Key words: *cruelty, aggression, abuse, cruel behavior.*

Постановка проблеми. Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, руйнівню впливають на психіку особистості, сприяють розвитку тривожності, напруженості, озлобленості, ворожості та жорстокості. Підтвердженням цього є слова Н. В. Гуцол: «Ми живемо в такому полі жорстокості, у такій його напрузі, що ніхто ні від чого не гарантований. Ані від того, щоб стати вбивцею, ані від того, щоб стати жертвою. Жорстокість стала повсякденною справою» [3].

У зв'язку з цим, останнім часом науковці – представники різних наукових галузей (психології, соціології, педагогіки тощо) І. Андрєєва, А. Гулига, І. Кон, В. Ролінський, Т. Сафонова, Н. Щербак звертаються до характеристики понять, уживання яких стає повсякденною справою. Не винятком є соціальна педагогіка, провідні категорії якої (соціальне виховання, соціалізація, адаптація) пов'язані і зумовлені цими негативними явищами суспільного життя.

Для визначення особливостей жорстокої поведінки особистості як соціально-педагогічної категорії, необхідно з'ясувати суть таких понять, як

«жорстокість», «агресивність», «насилля» та «жорстока поведінка», проаналізувавши їх значення та зміст у різних наукових галузях. Одна з головних проблем у визначенні цих термінів полягає в різноманітності і багатогранності їх тлумачення з точки зору різних наук.

Мета статті – на основі аналізу визначень змісту понять «жорстокість», «агресія», «насилля» та «жорстока поведінка» виявити відмінність у їх суті та з'ясувати суть жорстокої поведінки особистості як соціально-педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу. Науковий інтерес до проблем жорстокості суттєво зріс в останні роки. Проблема жорстокої поведінки особистості є об'єктом дослідження різних наук: філософії, медицини, юриспруденції, психології, педагогіки, соціальної педагогіки. Аналіз наукової літератури з проблеми жорстокої поведінки особистості показав, що поняття «жорстокість» часто використовується як синонім понять «агресія» або «насилля», але вони не є тотожними.

Проблема жорстокості та жорстокої поведінки почала розглядатися як окрема лише наприкінці ХХ ст., що пов'язано з появою нової науки – вайоленсології (від лат. *violence* – насильство – наука про насильство), в той час як феномен агресії досліджували ще у Давньому Китаї (Сюн-цзи, Мен-цзи та інші) вважаючи, що кожна людина має «злу природу».

Оскільки феномен агресії широко вивчається у різних наукових галузях, це спричинило виникнення великої кількості визначень цього явища, які важко піддаються зіставленню й узагальненню. У сучасному розумінні «агресія» (від фр. *agressif* – войовничість) – це дія, спрямована на заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим [6].

Упродовж минулих сторіч видатні мислителі неодноразово зверталися до проблеми людської агресії. У ХХ ст. природу агресивної поведінки досліджував австрійський вчений З. Фройд, який вважав, що причинами людської агресії є деструктивні, саморуйнівні імпульси. Це спосіб перенесення вродженої енергії примітивного прагнення до смерті на інших людей [10]. Одночасно К. Лоренц, досліджуючи інстинктивну поведінку всіх живих організмів, уважав, що агресія бере початок, перш за все, з природженого інстинкту боротьби за виживання, який природно притаманний людині, як і у будь-якій іншій живій істоті [5]. Автор припускав, що цей інстинкт є результатом тривалої еволюції.

Проте і Фройд, і Лоренц дотримувалися думки про те, що агресія за своєю природою є інстинктивною і вродженою особливістю кожної особи. Якщо людина не може позбутися негативної енергії шляхом помірної агресивної реакції, то така енергія накопичується в організмі, поки не відбудеться гучний та руйнівний емоційний для оточення вибух. Отже, необхідно враховувати, що агресія може розглядатися як вроджена особливість людини, але її необхідно пильно контролювати та спрямовувати в позитивне русло з метою попередження завдання можливої шкоди оточуючим.

Проведений аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що вперше, в 1939 році в колективній монографії «Фрустрація і агресія» (Ж. Доллард, Л. Дуб, О. Моурер та ін.), агресію було визначено як акт, цільовою реакцією якого є нанесення шкоди організму [12]. Цю теорію підтримали А. Бусс, А. Бандура, Р. Уолтерс, які також описували агресію як заподіяння шкоди. Проте більшість дослідників відмовилися від такого визначення через недостатню ґрунтовність та об'єктивність. Так, зоопсихолог Л. Валзеллі розглядав агресію як специфічно орієнтовану поведінку, спрямовану на усунення або подолання всього того, що загрожує фізичній і (або) психічній цілісності живого організму [11]. Таким чином, вищезазначені визначення демонструють широку природу агресії: від звичайного самозахисту до навмисних актів нанесення шкоди іншому.

Отже, проведений аналіз наукових ідей дозволив виокремити низку ознак, що характеризують агресію як поведінковий прояв людини. По-перше, агресія є завжди цілеспрямованою, навмисною дією, націленою на заподіяння шкоди іншому. По-друге, до агресивної поведінки більш схильними є ті особи, які мають внутрішню готовність до використання насильницьких засобів для реалізації власних цілей та задоволення особистих потреб. Через це вважаємо, що агресія є першим кроком до жорстокості та насильства, тому необхідним є проведення попередньої соціально-педагогічної роботи з профілактики агресивних проявів поведінки особистості.

Доцільним для вивчення феномену людської жорстокості є розгляд поняття «насильство», що використовується в різних галузях знань, визначається і досліджується з різних боків, відповідно до завдань конкретної науки, особливостей її предмета та об'єкта дослідження.

Так, в Українському психологічному термінологічному словнику-довіднику «насильство» визначається як застосування силових методів, або

психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір [7]. Тобто, будь-яке застосування сили по відношенню до беззахисних можна віднести до насилля.

Ю.В. Лисюк розглядає насильство як соціальне явище і визначає його як: «умисну дію, що здійснюється соціальною групою або індивідом, яка прямо пов'язана з нанесенням або загрозою нанесення фізичної, психологічної, майнової шкоди іншій особі» [4, с. 35]. Проте, таке визначення насильства є досить суперечливим, адже тоді діяльність представників міліції, наприклад, під час арешту винного і використання у разі необхідності зброї для самозахисту, - є порушенням психологічного та навіть фізичного стану винного, і тоді за вищенаведеним визначенням, дії міліції можна вважати насильницькими. У зв'язку з цим, більш чітким та повним вважаємо визначення А. Гусейнова: «насильство – це такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони направлені. Насильство – це посягання на свободу людської волі» [2, с. 36].

Отже, аналіз визначень поняття «насильство» засвідчив, що воно є більш негативним соціальним явищем, ніж агресія, є підґрунтям до виникнення жорстокості особистості та формування в неї негативних особистісних рис.

В Українському тлумачному словнику поняття «жорстокий» (стосовно людини) визначається «як такий, що виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість, безсердечність, безжалісність; який перевищує звичайну норму, міру чого-небудь; а «жорстокість» - як властивість характеру особистості» [7, с. 264]. У зв'язку з цим, цілком доречним є твердження про те, що вчинки людини зумовлені характером людини. Відповідно більш схильними до прояву жорстокості є ті особи, в характері яких чітко простежується наявність таких якостей як суворість, лютість тощо.

У словнику-довіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів поняття «жорстокість» визначено як «морально-психологічну рису, що означає відсутність співчуття, милосердя, жалості до людей, суворість, безсердечність. Жорстока людина не може мати проявів співчуття до жертви. Прояв жорстокості у поведінці означає експлуатацію, знущання, розправу фізично, матеріально, завдання збитків» [8]. З визначення зрозуміло, що жорстокість зазвичай не стосується лише особистості кривдника, а характеризується як поведінка, що кривдить та принижує іншого, завдаючи йому шкоди. Отже,

жорстокість особистості як особистісна характеристика сама по собі не має значення, адже виявляється лише по відношенню до іншого.

Слід звернути увагу на специфічність трактування терміну «жорстока поведінка» в юриспруденції. Так, представники правничої науки розглядають «жорстоку поведінку» як тортури та жорстоке нелюдське поводження, що принижує гідність і включає будь-які форми тілесних покарань, колективні покарання, взяття заручників, акти тероризму, наругу над людською гідністю, нелюдське та образливе поводження, гвалтування, примушування до проституції, непристойні зазіхання в будь-якій формі, рабство та работоргівлю в усіх формах, пограбування та погрози здійснення будь-яких з перерахованих дій» [1, с. 134].

Отже, як бачимо, поняття «жорстокості» і «жорстокої поведінки» з позиції психологічної, юридичної, соціальної, педагогічної науки трактується по-різному на підставі різних критеріїв оцінки даного явища. Інтерес представляє характеристика цих понять у соціальній педагогіці. Так, жорстокість визначаємо як морально-психологічну негативну особистісну рису, що характеризується відсутністю гуманності, толерантності, милосердя та співчуття до інших осіб; перешкоджає налагодженню стосунків і взаємодії людей у суспільстві. Соціально-педагогічний аспект жорстокої поведінки характеризує її як чинник соціального ризику, що призводить до поглиблення соціально-психологічної та моральної роз'єднаності, взаємної недовіри й ворожості у колективі (суспільстві), брутальності й жорстокості у міжособистісному спілкуванні.

Висновки. Проведений аналіз ключових понять «агресія», «насильство», «жорстокість», «жорстока поведінка» з позиції різних наукових галузей дозволив визначити співвіднесення даних феноменів з метою з'ясування соціально-педагогічного аспекту поняття «жорстокість», «жорстока поведінка».

Установлено, що агресія як особистісна характеристика, психічний феномен, притаманна всьому живому, і насильство як суспільне явище є передумовами жорстокості як соціального явища, притаманного виключно людині, що залежить від неї і виявляється як негативні дії по відношенню до іншої живої істоти, котрі завдають шкоди. У жорстокості чітко простежується негативність феномену, що може мати різні форми прояву у суспільстві.

Соціально-педагогічний аспект жорстокості дозволяє виокремити суть

поняття, що полягає у зневазі інтересів особистості, яка може виявлятися у різних видах і формах, але їх наслідок завжди наносить серйозний збиток для здоров'я, розвитку і соціалізації особистості, іноді – загрозу її життю або навіть смерть.

Подальшого дослідження потребують форми проявів жорстокої поведінки.

Література

1. Антонян Ю. М. Преступное поведение и психические аномалии / Ю. М. Антонян, С. В. Бородин. – Москва : Спартак, 1998. – 215 с.
2. Гусейнов А. А. Понятия насилия и ненасилия. / А. А. Гусейнов// Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С .35-41.
3. Гуцол Н.В. Дитяча жорстокість : [Електронний ресурс] / Н. В. Гуцол. – Режим доступу : <http://pedrada.km.ua/dityacha-zhorstokist.html>
4. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї / Ю. В. Лисюк. – Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. – 164 с .
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») : пер. с нем. / К. Лоренц. – Москва : Издательская группа «Прогресс», 1994. – 272 с.
6. Новейший психологический словарь / под. ред. В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь. – 2-е изд. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 808 с.
7. Новий тлумачний словник української мови / за ред. В.Яременко, О.Сіпушко. – Київ : Аконіт, 2003. – Т. 2. – 926 с.
8. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за редакцією А. Й. Капської, І. М. Міщик, С. В. Толстоухової]. – Київ : ІДЦССМ, 2000. – 260 с.
9. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого "Я" : [Електронний ресурс] / З. Фрейд. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Freid/ned_kult.php
10. Valzelli L. Psychopharmacology of aggression / L.Valzelli. – Karger, 1978 – 180 pp.
11. Dollard J. Frustration and aggression / J. Dollard. - Yale University Press, 1989 – 209 pp.